

**ЕТНОГРАФІЧНІ ЕКСПЕДИЦІЇ
КАФЕДРИ ЕТНОЛОГІЇ ТА КРАЄЗНАВСТВА
В АР КРИМ
в 2008 – 2010 роках**

У 2008 – 2010 роках викладачі та студенти кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка брали участь в етнографічних експедиціях в АР Крим. Польові матеріали про історію і сучасне повсякденне життя населення були зібрані, в основному, в селі Берегове Бахчисарайського району.

Ключові слова: АР Крим, Берегове, Замрук, естонці, кримські татари, повсякденність.

У 2008 – 2010 роках студенти п'ятого курсу спеціальності "етнологія" історичного факультету проходили етнографічну практику в АР Крим. Базою практики був Оздоровчо-спортивний комплекс Київського національного університету імені Тараса Шевченка, розташований в селі Берегове Бахчисарайського району.

Село Берегове (кримськотат. Замрук, Самрук) знаходиться на крайньому північному заході Бахчисарайського району на березі Каламітської затоки Чорного моря, в гирлі ріки Західний Булганак, яку частіше називають просто Булганак. Долина Булганака вважається кордоном передгір'я Кримських гір – за північним схилом долини починається степ. Адміністративно село підпорядковано Пісчанівській сільській раді. У 2008 році в селі було 357 господарств і проживало близько 800 осіб.

Село Берегове має цікаву і давню історію. В російських документах під татарською назвою Замрук воно згадується в Камеральному описі Криму, складеному в 1784 році командуючим військами в Криму бароном Ігельстромом. В 1814 році в селі мешкали 104 особи. Усі вони були кримськими татарами. Їм були відведені в оброчне користування казенні землі, як повсюди в губернії, тобто по 15 десятин на ревізку душу з оброчним платежем 7 крб. на рік¹.

Після Кримської війни 1853 – 1856 років з півострова виїхала значна частина татар, у зв'язку з чим в січні 1861 року Сенат ухвалив рішення про його заселення. Активізації переселення до Криму сприяв і опублікований невдовзі маніфест про скасування кріпацтва. Уряд розпочав роздавати землі в Криму і заохочувати людей з інших губерній Росії а також з-за кордону переселятися туди.

Можливості для переселення до Криму відкрились і перед селянами Естляндської губернії. Естонців до еміграції підштовхували як економічні обставини так і релігійний рух. Переселенці належали до секти так званого пророка Малтсвета – ярвамаського селянина, проповідника, Юхана Лейнберга (1812 – 1885). Він заснував секту, членами якої були переважно безземельні селяни-орендарі, невдоволені поміщицькими утисками. Прихильниками Юхана Лейнберга були члени 200 – 300 селянських родин. Але, незважаючи на релігійну складову, в основі переселенського руху естонців до Криму були не стільки релігійні, скільки соціальні та економічні причини². У 1860 році, для з'ясування обстановки до Криму прибули перші ходоки-естонці, і в 1861 році, після отримання царського дозволу, селяни вирушили в путь. Одним із перших місць, де оселилися естонські переселенці, було село Замрук. "Мій прадід, – повідомляв нині покійний житель Берегового Оскар Рейнштейн, – приїхав сюди в 1861 році. Мені розповідали, що жінки та діти їхали в Крим на підводах, чоловіки – в основному пішки. Переїзд з Естонії до Криму тривав понад два місяці. Мій дід згадував, що в дорозі прадід зовсім збив собі ноги і під кінець подорожі вже майже не міг іти. На щастя, десь на Херсонщині трапився

поміщицький маєток, у якому його трохи підлікували – помазали ноги дьогтем. Ось такі були ліки. Спочатку сюди прибули 37 естонських сімей. Мій батько, 1892 року народження, брав участь в Першій світовій війні. Був нагороджений Георгіївським хрестом, за що в 1930-ті роки відсидів рік у севастопольській в'язниці. Сьогодні у Береговому вже підрастає шосте покоління моєї родини. Естонським переселенцям надавалися пільги: на кожну чоловічу душу виділялося від 12 до 15 десятин державної землі та 100 крб. безповоротної позики"³.

Головним заняттям естонців, що поселилися в селі Замрук (естонською Раннакула (Ranna-kula)) було землеробство і рибальство. Естонці привезли з собою вдосконалені прийоми землеробської культури. Вражаюче працьовиті, витривалі і наполегливі у роботі, невдовзі вони створили тут ряд зразкових господарств, досягли добробуту.

Сьогодні в Береговому проживає дві "чистих" естонських сім'ї, а естонське етнічне коріння мають 38 осіб. "Поки були живі мої батьки, розповідав О.Рейнштейн, – ми всі у сім'ї розмовляли естонською мовою. Потім я одружився з україркою. Наші діти естонської мови фактично не знали, хоча мій батько трохи навчав онуків рідній мові. Після його смерті вчити не стало кому. Отже, а ні син а ні дочка не знають естонської мови. Я ж пам'ятаю рідну мову. Звичайно, багато чого вже призабув, але, коли до нас приїжджають естонці, я можу спілкуватись з ними"⁴.

За спогадами старожилів значна частина естонців виїхала з Берегового наприкінці 1920 – на початку 1930-х років у зв'язку з проведенням колективізації. В період розкуркулення кілька естонських сімей, в основному власники риболовецьких артілей – Лаамани, Крук, були репресовані і вислані з Берегового. Потім вони сюди не повернулись.

Під час Другої світової війни у Береговому була дислокована румунська військова частина. Окупанти розстріляли в селі дві єврейські родини. Естонській родині Ленцманів вдалося врятувати від смерті дружину естонця Віктора Торбека єврейку, шкільну вчительку Діну Круглікову. В 2002 році Єврейська Рада України та її фонд "Праведник України" удостоїли Георгія Ленцмана почесним званням "Праведник України", а його мати Поліну Ленцман – званням "Праведник миру".

Масовий від'їзд естонців на історичну батьківщину тривав в 1945 – 1946 роках. Натомість у післявоєнні роки до Берегового приїхали численні переселенці з Пензенської, Сумської та Чернігівської областей, Казахстану.

Зараз у селі працює відділ Естонського товариства який очолює син Оскара Ейнштейна Юрій. У 2006 році відзначалося 145-річчя переселення естонців в Крим. З нагоди цієї події була відкрита меморіальна дошка на центральній площі села, яку назвали Естонською.

Під час експедицій були обстежені залишки матеріальної культури естонців в Береговому. Зокрема, тут збереглося шість естонських будинків, побудованих в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Типовий естонський будинок складався із двох частин. В одній були широкі сіни й кухня, в іншій – кімнати – зала і спальня. Кухня служила також їдальнею. Піч будували квадратної форми, без лежанки. Для коптіння м'ясних продуктів призначалась спеціальна піч, яка знаходилася на відстані від хати. Стіни будинків зводили з так званого бутового, тобто не пиляного черепашнику, обмащували глиною і білили. Вхідні двері були орієнтовані переважно "до сонця". Естонці зводили будинки з двома входами – парадним і чорним. Інтер'єр житла був досить скромним. Червоного покута в хаті не було, оскільки естонці були лютеранами. На подвір'ї естонці будували літню кухню, в якій також містилась лазня. До будинку прилягав сарай та обора. Присадибну ділянку огорожували мурованим парканом. Вкривали будинки так званою "татарською черепицею", або "татаркою" овальної форми. Іноді використовували і фабричну черепицю – "марсельку", яка вироблялась на заводі у Севастополі. Але вона була значно дорожчою за кустарну і дозволити її могли собі не всі. Вікна робили маленькими, щоб було тепліше. Топили, в основному, кураєм (трав'яниста степова рослина групи перекотиполе.), або бадиллям соняшника. Пальне заносили через чорний хід. І сьогоднішні старі естонські будинки взимку дуже теплі, а влітку прохолодні.

Більша частина старих естонських будинків зазнала пізніших перебудов і перепланувань, другий вхід, як правило, замуруваний. Найкраще зберігся будинок на вул. Велика Морська, який належить Валерію Пальоному. Коли нещодавно міняли вікна, то під рамами знайшли монети по 3 копійки 1863 року. До речі, і досі у селі часто дотримуються цієї традиції – кладуть металеві гроші під перший камінь. Раніше на естонських будинках ставили клеймо у вигляді п'ятикутника.

В 1904 році визначний естонський письменник Едуард Вільде здійснив подорож до Криму слідами естонських переселенців. В Береговому зберігся будинок, щоправда значно перебудований, сільського вчителя Андреса Туйске, у якому жив письменник. В 1905 році Е.Вільде опублікував шляхові нотатки "В гостях у кримських та кавказьких естонців", у яких розповідалось про переселення естонців до Криму та перші десятиліття їхнього життя тут, а також великий історичний роман "Пророк Малтсвєт". Ця книга була в кожній естонській сім'ї і сьогодні багато кримських естонців можуть знайти опис або згадку про своїх предків та місця їхнього проживання. У 2004 році на центральній площі села відбулося урочисте відкриття меморіальної дошки Едуарда Вільде.

Уродженцем Берегового є відомий естонський публіцист, громадський діяч і дипломат, автор твору "Народження незалежної Естонії" Едуард Лааман (1888 – 1941). Тут він навчався в естонській школі. 1 вересня 1941 року за вироком Військового трибуналу військ НКВС Е.Лааман був розстріляний за звинуваченням в антирадянській агітації, пропаганді та шпигунстві. У 2008 році на Естонській площі Берегового була відкрита меморіальна дошка Е.Лааману.

В 1989 році після того, як Верховна Рада СРСР оголосила незаконними й злочинними всі правові акти, пов'язані з насильницьким переселенням народів, кримські татари почали повертатись на півострів. Зараз у Береговому зареєстровано 109 кримських татар.

За свідченнями респондентів зараз у селі немає конфліктів на етнічному ґрунті, поділу на своїх і чужих. Типовими є багатонаціональні родини.

Сьогодні Берегове відоме як невеличкий приморський курорт зі зручними гальково-піщаними пляжами. У 1960 – 80-х роках на його околиці, поблизу гирла річки Булганак, на місці колишньої прикордонної застави, був побудований Оздоровчо-спортивний комплекс Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Його передісторія бере початок від засування перших літніх студентських таборів праці та відпочинку у радгоспах "Виноградний" та імені В.Чкалова на початку 1960-х років.

З отриманням Київським державним університетом дозволу на будівництво студентського спортивно-оздоровчого табору на березі Чорного моря, у селі Берегове Бахчисарайського району було організовано наметове містечко. У кінці 1960-х років намети замінено дерев'яними будиночками. А з кінця 1970-х розпочалася підготовча робота з проектування капітальних споруд спортивно – оздоровчого табору "Чайка". Під впливом вражень від мальовничої місцевості у архітекторів виникла ідея зведення головного корпусу у вигляді "хвилеподібного корабля", що своїм силуетом немов би повторював ландшафтно-просторові обриси цього своєрідного куточка Кримського півострова.

Безпосередні проектні роботи проводились у два етапи протягом 1983 – 1984 рр. Проект будівництва Оздоровчо-спортивного комплексу був представлений на багатьох міжнародних конкурсах, експонувався на Виставці досягнень народного господарства СРСР у Москві та регіональних виставках. Партнером університету зі спорудження комплексу став трест "Південзахіденергомережбуд". 8 жовтня 1984 року між університетом і трестом було укладено договір про спільне спорудження спортивно-оздоровчого комплексу.

Будівельні роботи тривали десять років і влітку 1993 року Оздоровчо-спортивний комплекс став до ладу і прийняв перших відпочиваючих. Сьогодні комплекс є основним місцем відпочинку співробітників і студентів університету⁵.

Наразі село переживає не кращі часи. Практично усі респонденти старшого покоління з ностальгією згадують про життя за часів СРСР. Тоді землі довкола Берегового належали колгоспу-мільйонеру імені XXII з'їзду КПРС. Були великі виноградники. Крім того вирощували польові культури, пшеницю, кукурудзу, соняшник, ячмінь, овес. В селі працював виноробний завод з цехом розливу, був навіть невеликий консервний завод, свинарська ферма, птахферма, ферма по розведенню коней елітних порід. Мешканці села розводили тутових шовкопрядів вирощували шовкопрядів і це давало непоганий заробіток. Кокони відвозили в Сімферополь і здавали на заготівельні пункти. В 1992 році шовковичний сад викорчували. Невдовзі і виноградники пропали.

В Береговому була чотирирічна школа, дитячий садок. Зараз діти навчаються в сусідньому селі Табачному. Молоді нема де працювати. Лише в курортний сезон є робота в Оздоровчо-спортивному комплексі університету, пансіонатах та санаторіях в Миколаївці, Піщаному.

День села відзначається 9 травня раз на п'ять років, але з кожним роком скромніше. Мешканці вулиці Новоселівської, колишні переселенці, святкують День вулиці у першу п'ятницю квітня. В цей день посеред вулиці ставлять стіл, готують різноманітні страви української, татарської, естонської, російської кухні.

"Раніше в селі жили дружно, а зараз ні. Тепер кожний за себе. Раніше на дверях не було замків, тільки клямка, а зараз залиш двері відкритими то і будинку не залишиться, не кажучи вже про те, що в хаті. Раніше жили, а тепер виживаємо..." – типова відповідь мешканця села на питання про сучасне життя.

Студентка Алла Коросташ у звіті про проходження практики написала: "В селі залишилось дуже мало людей, які б могли розповісти історію його виникнення. Також мало хто знає про події в роки війни і післявоєнний час, хіба що з книг. Таку інформацію можна дістати лише від людей старшого покоління, або у естонців – нащадків перших переселенців. Про культуру, побут місцевого населення можна дізнатись у кожного, тому що це сучасність і це їхнє життя. Взагалі, люди в селі дуже приємні, привітні і доброзичливі, але шкода що за їхнім тяжким життям втрачається сила історії і краса культури, а залишаються в пам'яті тяжкі і сірі будні".

У 2006 році під керівництвом Г.Степановича у Береговому була створена громадська організація "Новий берег", яка займається захистом інтересів мешканців села. Її членами стали 18 осіб. Основні напрями діяльності організації – проведення етнографічних пошуків, сприяння розвитку зеленого туризму, екологія тощо. В планах організації створення етнографічного музею, який буде розміщений в покинутому зараз приміщенні сільської бібліотеки.

Сьогодні в Береговому проживають представники різних етносів – українці, естонці, кримські татари, росіяни. Тут як у дзеркалі відбивається непроста історія Криму й України середини XIX – початку XXI століть з її світлими й трагічними сторінками.

Учасники практики провели комплексне етнологічне обстеження села Берегове, ознайомились з історико-культурними пам'ятками регіону, зібрали цінний етнографічний матеріал. Було опитано близько 200 респондентів, записано понад 250 годин інтерв'ю, зібрано багато відео- та фотоматеріалів. Польові дослідження, проведені в рамках етнографічної практики, забезпечили надбання студентами навичок, необхідних для подальшої самостійної роботи в якості етнолог-дослідника. За матеріалами, отриманими під час етнографічної практики, були підготовлені й успішно захищені три дипломні роботи.

Окрім проведення опитувань, під час проходження практики студенти ознайомилися з найважливішими історико-культурними пам'ятками регіону – взяли участь в екскурсіях в Бахчисарай, Чуфут-Кале, Севастополь, Херсонес, Балаклаву, Євпаторію, Соколине, на поле Альмінської битви.

¹ Каркач Е.В. Переселение эстонцев в село Замрук в документах Государственного архива Крыма // Крымский сборник. Доклады конференции «140 лет эстонства в Крыму». – Таллинн, 2002. – С. 64 – 72.

² Raun Toivo U. Estonia and the Estonians. Hoover Institution Press. Stanford University, CA, 1991. – P. 45.

³ Записано від Рейнштейна Оскара, 1938 р.н., мешканця села Берегове.

⁴ Там само.

⁵ Докладніше див.: Гончаров О., Макаров А., Пилипенко В., Третьак К. Оздоровчо-спортивний комплекс Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 40 років у Криму. – К., 2003. – 92 с.

В 2008 – 2010 годах преподаватели и студенты кафедры этнологии и краеведения исторического факультета Киевского национального университета имени Тараса Шевченко принимали участие в этнографических экспедициях в АР Крым. Полевые материалы об истории и современной повседневной жизни населения были собраны, в основном, в селе Береговое Бахчисарайского района.

Ключевые слова: АР Крым, Береговое, Замрук, эстонцы, крымские татары, повседневность.

In 2008 – 2010 faculty members and students of the Department of ethnology and local history of the Faculty of history of Kyiv national Taras Shevchenko University took part in the ethnographical expeditions to the AR Crimea. Field materials about history and modern everyday life of population were gathered mainly in the village Berehove, Bakhchysarai region.

Key words: Autonomous Republic of Crimea, Berehove, Zamruk, Estonians, Crimean Tatars, everyday life.